

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΣΕ ΑΣΤΟΧΙΕΣ ΑΡΘΡΟΥ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΥΣΤΙΚΩΝ ΕΥΧΩΝ

ἀρχιμ. Νικόδημος Μπαρούσης,
Ι. Μονή Χρυσοποδαριτίσσης - Νεζερωῶν

Εἰς τὸ τεῦχος μηνὸς Φεβρουαρίου 2011 τοῦ περιοδικοῦ «Ἐφημέριος», ἐδημοσιεύθη ἄρθρον τοῦ ἀναπληρωτοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Α.Π.Θ. κ. Παναγιώτου Σκαλτσῆ, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἰωάννης Φουντούλης καὶ μυστικὴ Λατρεία». Ἐπιτρέψατέ μου, παρακαλῶ, νὰ ἐκθέσω ἐπ' αὐτοῦ, ὅσον δύναμαι ἐπιγραμματικῶς, κάποιες ἀπόψεις. Σεβόμενος τὸν χῶρον τοῦ περιοδικοῦ, θὰ περιορισθῶ μόνον εἰς τὶς κυριώτερες ἀνακρίβειες τοῦ ἐν λόγω ἄρθρου, ἱκανές, κατὰ τὴν ἀποψίν μου, νὰ δημιουργήσουν λανθασμένες ἀντιλήψεις.

α') Αναφέρεται, εἰς τὸ ἐν λόγω ἄρθρον, ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς 139^{ης} Νεαρᾶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὡς «ἐνα κείμενο ρωμαλέο». Ὅμως, ἀποσιωπᾶται ὅ,τι ἔγραφε ὁ Ἰ. Φουντούλης διὰ τὴν ἀπαξίωσιν τοῦ πολιτειακοῦ αὐτοῦ νόμου ἐκ μέρους τῆς θεολογικῆς αὐτοσυνειδησίας τῆς Ἐκκλησίας, οὕτως ὥστε αὐτὴ «ἢ Νεαρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ... μόνον προσωρινὸν ἀποτέλεσμα εἶχεν, ἐὰν εἶχεν»¹. Ἄλλως τε, ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἄλλα διατάγματα ἐξέδωκε, ὡς ἐκεῖνο ὅπου ἀνεφέρετο εἰς τὴν «βδελυρὰν ... δογματοποιῖαν ... ὡς ... ἄφθαρτον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξ αὐτῆς ἐνώσεως γεγενῆσθαι»², μία αἰρε-

¹ Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργικὰ θέματα*, Θεσσαλονίκη, 1977, σσ. 25-26.

² «Βίος τοῦ τρισμακαριστοῦ Εὐτυχίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, παρὰ Εὐστρατίου πρεσβυτέρου ταπεινοῦ», «Corpus Christianorum», «Series Graeca 25», ἔκδ. «Brepols - Tournhout», Bruxelles, 1992, σ. 34 ἐξ.

τική διδασκαλία, ή οποία απεργίφθη υπό τῆς θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας³.

β') Ὡς χρόνος ἐπικρατήσεως τῆς μυστικῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν, κατὰ τὸ ἄρθρον, ὀρίζονται «οἱ μετέπειτα αἰῶνες καὶ δὴ ἡ Τουρκοκρατία». Ὅμως, ὁ Ἰ. Φουντούλης γράφει ὅτι, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Ζ' αἰών), εἶχεν ἐπικρατήσει «ἡ πρᾶξις αὐτῆ» τῆς μυστικῆς ἀναγνώσεως⁴. Τὴν ἀποψιν αὐτὴν συμμερίζετο ἀπολύτως καὶ ὁ Παναγιώτης Τρεμπέλας.⁵ Δηλαδή, τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεκράτησε ἡ ὀρθόδοξος δογματικὴ διδασκαλία, ἐπεκράτησε καὶ ἡ ὀρθόδοξος - μυστικὴ ἀνάγνωσις τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας.

ὑποθέτω, ὅτι ὡς «μετέπειτα αἰῶνες» ἐννοοῦνται κάποιες περιοδοί, ὅπου μία «ἱερὰ σκουριὰ» ἐπεκάθισε ἐπὶ τῆς αὐθεντικῆς λειτουργικῆς πράξεως. Διερωτῶμαι, μήπως ὁ ἅγιος Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως (+733), ὁ Θεόδωρος Ἀνδίδων (+1230), ὁ ἅγιος Νικόλαος Καβάσιλας (+1392) ἢ ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης (+1430) ἀνήκουν εἰς μίαν τέτοιαν περίοδον θεολογικῆς παρακμῆς; Μήπως ὁ ἐμπνευστὴς ὅλων αὐτῶν, ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, ὁ ὁποῖος «κατὰ τὸν Dalmais⁶, ἀποφεύγει νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸ “κοινὸν” τὴν εὐχαριστιακὴν εὐχὴν, ἐπειδὴ ἀνεγινώσκετο ὑπὸ τοῦ ἱερουργοῦντος μυστικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὡς ἄλλωστε καὶ σήμερον»⁷, ἢ καὶ ὁ ἀρχαιότερος αὐτοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ὅλοι παραπέμπουν, ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, εἶναι ἐκφρασταὶ μιᾶς τέτοιας παρακμῆς; Μήπως ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ ὁποῖος ὀμιλεῖ διὰ τὴν ἀποστολικότητα

³ Πρὸβλ. Ἀγίου ΝΙΚΟΛΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Συναξαριστὴς τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ*, ἔκδ. «Δόμος», Ἀθήνα, 2005, τ. Γ', σσ. 415-416 / Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματικὴ*, τ. 2, ἔκδ. «Ζωή», Ἀθήνα, 1959, σσ. 78-80.

⁴ Πρὸβλ. Ἰ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργικὰ θέματα*, Θεσσαλονίκη, 1977, σσ. 25-26.

⁵ P. N. TREMPÉLAS, «L' audition de l' anaphore eucharistique par le peuple», *L' Eglise et les Eglises*, ἔκδ. «Chevetogne», Βέλγιον, τ. II, σ. 220.

⁶ I. DALMAIS, *Mystere liturgique et divinisation dans la "Mystagogie" de saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1972, σ. 60.

⁷ Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Ἀθήνα, 1994, σ. 90.

τῆς παραδόσεως τῆς μυστικῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν⁸, ἢ οἱ θεόπνευστοι συγγραφεῖς τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων, οἱ ὅποιοι, κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, ἐνῶ ἀναφέρουν τὰ συστατικὰ λόγια, ἀποσιωποῦν ἐπιμελῶς ἅπαντες τὰ εὐχαριστιακὰ - τελεστικὰ λόγια τοῦ Κυρίου⁹, ἀνήκουν εἰς τοὺς «μετέπειτα αἰῶνες»;

γ') Μετὰ φανεράς σκωπτικῆς διαθέσεως καταβάλλεται προσπάθεια, εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἄρθρον, πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς λειτουργικῆς ἐννοίας τοῦ ὄρου «μυστικῶς», καθ' ἣν στιγμὴν εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ βυζαντινοὶ ὑπομνηματισταὶ τὴν προσδιορίζουν ἐπακριβῶς. Κατ' αὐτούς, λοιπόν, «μυστικῶς» σημαίνει «ὑποψιθυρίζειν»¹⁰. Μεταξὺ ἄλλων, ἐπίσης, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης ὁμιλεῖ περὶ «“μυστικῆς ἐπιτελουμένης εὐχῆς”¹¹, ἡγουν ὅτε ὁ ἱερεὺς, τὸν ἄρτον ἁγιασθῆναι καὶ τὸ ποτήριον, καθ' ἑαυτὸν εὐχεται»¹².

δ') Ἡ ἔλλειψις διακόνου συνήργησε, κατὰ τὸ ἄρθρον, εἰς τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσιν τῶν εὐχῶν, ἐνῶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ συμμετοχὴ τοῦ διακόνου συμβάλλει εἰς τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσιν τῶν εὐχῶν, ἐφ' ὅσον «ἐν ὅσῳ τῶν αἰτήσεων ὁ διάκονος ἐξηγεῖται καὶ ὁ λαὸς εὐχεται, ὁ ἱερεὺς ἔνδον εὐχὴν ποιεῖται ἡσυχῇ καθ' ἑαυτόν...»¹³.

⁸ Πρβλ. ΒΕΠΕΣ 52, 287. Πρβλ. Ἀγίου ΝΙΚΟΛΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, Πηδάλιον, ἔκδ. «Ἀστήρ», Ἀθήναι, 1976, σ. 645 / Ἀγίου ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΡΙΟΥ, «Περὶ Παραδόσεως», 5, ἐν : Π. ΠΑΣΧΟΥ, Ἐν ἀσκήσει καὶ μαρτυρίῳ, ἔκδ. «Ἀρμός», Ἀθήνα, 1996, σ. 87.

⁹ Πρβλ. ΡG 155, 740. Ἐπίσης, πρβλ. «Γράμμα Συνοδικὸν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Γεράσιμον κατὰ τῆς ἐν τῇ θεῖᾳ μυσταγωγίᾳ μὴ φανεράς ἐκφωνήσεως τοῦ “Λάβετε φάγετε”», ἐν : Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Κανονικαὶ Διατάξεις», τ. Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1888, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, σσ. 89-92 / ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ ΔΕΛΙΚΑΝΗ, Τὰ ἐν τοῖς Κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ ἀποφασιστικῶν ἐπισημῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου (1574-1863), ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1904, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, (φωτοαναστατικὴ ἐπανέκδοσις, 1999), σ. 10-16.

¹⁰ Πρβλ. Ἀγίου ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἱστορία ἐκκλησιαστικῆ καὶ μυστικῆ θεωρίας, ΡG 98, 452C-D / ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, Προθεωρία, ΡG 140, 417-468.

¹¹ ΒΕΠΕΣ 59, 215. Πρβλ. Πηδάλιον, σ. 654.

¹² ΡΑΛΛΗ-ΠΟΤΛΗ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων, τ. Δ', Ἀθήνησιν, 1854, (φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις, Ἀθήνα, 1992), σσ. 305.

¹³ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, Εἰς τὴν Λειτουργίαν, «Sources Chretiennes 4b», ἔκδ. «Cerf», Paris, 1967, σ. 122-124, 126, 166, 218, 220, 302-304.

ε') Πρὸς ἐπίρρωσιν δῆθεν τῆς εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας, εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἄρθρον ἐπιστρατεύεται ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης, «ποῦ θέλει τις εὐχὴς νὰ ἀναγινώσκονται “μετὰ προσοχῆς καὶ ἀργῶς ... ἐν ἐπήκῳ”» (PG 155, 212C). Ὅμως, ὡς σαφῶς γνωρίζει καθεὶς μελετητῆς τοῦ ἁγίου Συμεῶν, τὸ ἐν λόγῳ χωρίον ἀναφέρεται εἰς «τοὺς ἀφορκισμοὺς ... ἐν τῷ θείῳ Βαπτίσματι», καὶ ἀσφαλῶς οὐδεὶς ἀμφιβάλλει περὶ τῆς εἰς ἐπήκοον τοῦ κατηχουμένου καὶ τῶν λοιπῶν λαϊκῶν ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν αὐτῶν. Ἀλλὰ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας, ὁ ἅγιος Συμεὼν διευκρινίζει ὅτι ὁ ἱερεὺς μόνον «τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ... εἰς ἐπήκοον ἐκφωνεῖ» (PG 155, 301C), ἔχων ἤδη καταστήσει σαφὲς ὅτι, εἰς ὅλες τις ἀκολουθίας, ὁ ἱερεὺς ἐνῶ «ἐπεύχεται μετὰ σιγῆς ... ἐν ἐκφωνήσει δοξολογεῖ» (PG 155, 612D).

ς') Ἀλλὰ καὶ ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης προβάλλεται εἰς τὸ ἄρθρον, ὡς δῆθεν θιασώτης τῆς εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας. Πρὸς τοῦτο γίνεται ἀναφορὰ εἰς τὸν λόγον του: «Μὲ ποῖον τρόπον πρέπει οἱ Χριστιανοὶ νὰ πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ», καὶ χρησιμοποιοῦνται οἱ παράγραφοι: «Ὅτι οἱ ἱερεῖς καὶ λαϊκοὶ δὲν πρέπει νὰ βιάζωνται, πότε νὰ εὔγουν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν», «Ὅτι δὲν πρέπει οἱ ἱερεῖς νὰ διαβάζουν ἐν ταύτῳ, ἄλλος ἓνα βιβλίον καὶ ἄλλος ἄλλο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ» καὶ, «Τί σημαίνει ἡ χαρὰ ὅπου λαμβάνει τινὰς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ»¹⁴. Εἰς τὶς σελίδες αὐτὲς ὁ ἅγιος Νικόδημος γράφει: «Οἱ ἅγιοι ἱερεῖς νὰ ἀναγινώσκετε καὶ νὰ ψάλλετε τὰς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἱερὰς ἀκολουθίας τοῦ ὁρθροῦ, τῆς θείας λειτουργίας καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ, μὲ ἀργοπορίαν καὶ μετὰ εὐταξίας καὶ εὐλαβείας ... Οἱ ἅγιοι ἱερεῖς ἄς διαβάσουν τὴν ἱερὰν ἀκολουθίαν καὶ τοὺς βίους τῶν Ἁγίων, μὲ ἀργοπορίαν καὶ ἄς φυλαχθοῦν, διὰ ἀγάπην Θεοῦ, ἀπὸ τὸ νὰ διαβάσουν εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν, ἄλλος μὲν τὴν Παρακλητικὴν, ἄλλος δὲ τὸ Μηναιῖον καὶ ἄλλος τὸ Ψαλτήριον ... Ἀδελφοί μου ... ἐὰν ἀκούετε μὲ προσοχὴν

¹⁴ Ἁγίου ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἡ Χρηστοθήθεια τῶν Χριστιανῶν*, ἔκδ. «Ρηγοπούλου», Θεσσαλονίκη, 1984, σσ. 318-320.

τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ λεγόμενα καὶ διδασκόμενα ... θέλετε γλυκανθῆ ... Διότι ἢ χαρὰ ἢ πνευματικὴ εἶναι σημάδι ὅτι ... ἐλάβετε τὴν χάριν ... ὅτε ἐβαπτίσθητε, ἥτις ... τότε, ὅταν ἐσεῖς ἀκούετε τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ψαλλόμενα ἱερὰ ψάλματα ... ἐνεργεῖ ... ἔσωθεν καὶ σᾶς προξενεῖ ... χαρὰν καὶ γλυκύτητα...». Ὅμως, τὰ ἀνωτέρω δὲν ἀφοροῦν τὴν θείαν Λειτουργίαν, πολὺ δὲ περισσότερον τὰς ἱερατικὰς εὐχὰς αὐτῆς. Βεβαίως, εἰς τὸν ἴδιον Λόγον του ὁμιλεῖ εἰδικῶς καὶ περὶ τῆς θείας Λειτουργίας· πρόκειται περὶ τοῦ «κοινωνικοῦ». Ἀντιλαμβάνεται ὁ Ἅγιος ὅτι τὴν ὥραν αὐτὴν, εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς κυρίως ναοὺς, γίνεται χασμωδία. Παρ' ὅλα αὐτά, δὲν συμβουλεύει νὰ ἀκουσθοῦν οἱ ἱερατικὲς εὐχὲς ἐκείνης τῆς στιγμῆς, ἀλλὰ τί λέγει; «Ἄντι νὰ ψάλλεται ἀργῶς τὸ Κοινωνικόν, νὰ γίνεται ἀνάγνωσις κανενὸς λόγου ψυχωφελοῦς, διὰ νὰ ἀκούουν οἱ χριστιανοὶ νὰ ὠφελοῦνται, καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἄς λέγεται τὸ Κοινωνικόν»¹⁵. Ὁ ἅγιος Νικόδημος ἐγνώριζε καλῶς ὅτι οἱ ἱερατικὲς εὐχὲς τῆς θείας Λειτουργίας ἀναγινώσκονται πάντοτε μυστικῶς¹⁶.

Φοβούμενος τὴν κατάχρησιν τοῦ περιορισμένου χώρου τοῦ «Ἐφημερίου», ἀρκοῦμαι εἰς τὰ ἀνωτέρω, τὰ ὅποια ἴσως εἶναι οἱ σημαντικώτερες ἀστοχίαι τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ. Ἡ παρέμβασίς μου ἀποβλέπει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀληθείας δι' ἐν συγκεκριμένον θέμα· ἐπ' οὐδενὶ θὰ ἤθελα νὰ ἐκληφθῆ ὡς σχετικοποίησις τῆς λειτουργικῆς προσφορᾶς τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν.

Μετὰ τιμῆς,
ἀρχιμ. Νικόδημος Μπαρούσης,
Ἰ. Μονὴ Χρυσοποδαριτίσσης - Νεζερωῶν.

¹⁵ *Αὐτόθι*, σ. 319.

¹⁶ Πρβλ. *Πηδάλιον*, σ. 645.